

TANULMÁNYOK

Bandi Kristóf Bálint¹

Szemponatok a kora újkori unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyvek népesedéstörténeti hasznosításához

A múlt század derekán virágkorát élő népiségtörténeti iskola, ha nem is könyvtárnyi méretű, de viszonylag terjedelmes ismeretanyagot hagyományozott az utókorra. A Mályusz Elemér nevével fémjelzett irányzat² elhivatott képviselői³ nem egyszerűen Magyarország, illetve a környező országok népesedéstörténetének egy kiragadott fejezetét kívánták legjobb tudásuk szerint rekonstruálni, hanem egységes módszertant alkalmazva, a kor, illetve az adott diszciplína – már akkor igen rigid – kritériumaihoz mindvégig ragaszkodva, sőt olykor meghaladva azt, számos tudományterület eredményeit hasznosítva igyekeztek pontos választ adni a legfontosabb népesedéstörténeti, illetve településtörténeti polémiákra. Mind a közvéleményt, mind a tudományos életet ekkor leginkább – ahogy a két világháború közötti Magyarországon szinte mindvégig – az elcsatolt terüle-

¹ BANDI Kristóf Bálint (1994, Pécs) a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Történettudományi Intézetének másodéves mesterszakos hallgatója. Elérhetősége: bandika94@gmail.com.

² Mályusz programadó tanulmányában a következőképpen fogalmazta meg az iskola célkitűzéseit: „egy nép történetét úgy lehet a legpontosabban megismerni, ha az alkotórészek, a gyökérszálak egyenkint vizsgálat alá vétetnek. E mikroszkopikus kutatás során nyílik ugyanis a legjobb alkalom, hogy az egyes népcsoportok életének azon legsajátosabb, tipikus vonásai előtűnjenek, amelyek az összesség, az egész nép vizsgálatánál rendszerint elmosódnak.” MÁLYUSZ Elemér, „A népiség története”, in *A magyar történetírás új útjai*, szerk. HÓMAN Bálint (Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1931), 251.

³ Az innovatív szemléletű iskola képviselője volt többek között Fügedi Erik, H. Balázs Éva, Ila Bálint, Jakó Zsigmond és Szabó István. Ld. ROMSICS Ignác, *Clío bűvöletében: Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel* (Budapest: Osiris Kiadó, 2011), 323–329.

tek etnikumainak a története foglalkoztatta,⁴ ebben keresve magyarázatot arra a tragédiára, amely az első világháborút követően megrázta az egész magyar társadalmat. Ily módon került a figyelem homlokterébe Erdély népesedéstörténetének a kérdésköre, amelyet csaknem két évtizeden át jelentős népszerűség övezett nemcsak a történettudomány, hanem a néprajztudomány, illetve a nyelvtudomány berkein belül is. A kérdéskörrel behatóan foglalkozó szakemberek mindenekelőtt arra keresték a választ, hogy milyen folyamatok eredményezték a románság tömeges megjelenését Erdélyben, illetve mivel magyarázható az ezzel szimultán jelentkező nagy ütemű népességcsere. Míg Jakó Zsigmond (1916–2008) a Partium kora újkori, illetve részben újkori népesedéstörténetét, a török, tatár és román pusztítás mélyreható következményeit dolgozta fel,⁵ addig Szabó T. Attila (1906–1987) a nyelvtudomány újszerű módszertanát ötvözve a történettudomány ezen új irányzatával az Erdélyi Fejedelemség etnikumainak az arányaiban bekövetkezett változását vette górcső alá.⁶ Erdély központi területének, a Székelyföld és a Partium között fekvő, egyebek mellett a népességföldrajz vonatkozásában is kardinális szereppel felruházott régióknak, a Mezőségnek a kora újkori

⁴ ROMSICS, *Clio bűvöletében...*, 326–327.

⁵ JAKÓ Zsigmond, „A románság megtelepülése az újkorban”, in *Erdély és népei*, szerk. MÁLYUSZ Elemér (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete – Franklin Társulat, 1941); 118–141; JAKÓ Zsigmond, „Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban”, in *Magyarok és románok*. I., szerk. DEÉR József és GÁLDI László (Budapest: Athenaeum Kiadó, 1943–1944), 508–571.

⁶ SZABÓ T. Attila, „A románok újabb kori erdélyi betelepülése”, in *HITEL. Kolozsvár (1935–1944) II. Tanulmányok, repertórium*, vál., a bev. írta és a rep. összeállította ZÁHONY Éva (Kolozsvár: Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991), 310–319. Szabó T. Attila mindemellett szerepet vállalt a kérdéskörhöz szervesen kapcsolódó falukutatásban is, amely település-szinten vizsgálta a különböző etnikumok együttélését, szélesebb időintervallumba helyezve a népesedéstörténeti folyamatokat. A „transylvan” falukutatás módszertanára, illetve kezdeti időszakára vonatkozóan ld. SZABÓ T. Attila, „A transylvan magyar társadalomkutatás”, in *HITEL. Kolozsvár (1935–1944) II. Tanulmányok...*, kk. 25–31. A falukutatás korabeli eredményeit illetően ld. KELEMEN Lajos, „A szászencsi oláhok”, *Erdélyi Múzeum* 29, 1. sz. (1912): 244–246.; SZABÓ T. Attila, *Nireş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században*, Erdélyi Tudományos Füzetek 91 (Cluj [Kolozsvár]: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T., 1937). A nagy elődök nyomdokain haladva a közelmúltban Binder Pál vett górcső alá számos erdélyi települést hasonló módszertani szempontokat követve. Ld. BINDER Pál, *Közös múltunk: Románok, magyarok, németek és déslávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*, (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1982). Legújabban Varga Sándor foglalkozott behatóan falukutatóssal, eredményesen feldolgozva a mezőégi Vísa népesedéstörténetét. Ld. VARGA Sándor, „Az erdélyi Mezőség a középkortól napjainkig. Történeti áttekintés Visáról és környékéről”, *Belvedere Meridionale* 23, 3. sz. (2011): 10–31.

népesedéstörténetét először Makkai László (1914–1989) dolgozta fel igen aprólékos és adatgazdag tanulmányaiban.⁷ Makkai már korán felismerte, és igyekezett hangsúlyozni, „hogy Erdély mai etnikai képe nem az itt lakó népek természetes szaporodásának különböző arányaiból következő népesedési folyamat eredménye, hanem külső tényezők erőszakos beavatkozása folytán alakult ki.”⁸ Még ha némi kritikával is kezeljük Makkai fenti megállapítását, egyes régiók esetében vitathatatlan a külső erők – elsősorban a szüntelen háborús csapások, amelyek egyéb demográfiai válságokkal (éhezés, járványok) jártak együtt – romboló hatása. Ezen destruktív, népesedéstörténeti szempontból is alapvető tényezők mindenekelőtt a Mezőség kora újkori etnikai arányaiban bekövetkezett átalakuláson keresztül figyelhetőek meg. Amennyiben áttekintjük a régió kora újkori történetét, azt figyelhetjük meg, hogy – kiváltképp földrajzi helyzetéből adódóan – nem volt olyan hadjárat, amely népesedési szempontból ne lett volna rá hatással. A népességvesztés elsősorban a többségében magyar ajkú lakosságot sújtotta, ugyanakkor egyszersmind megnyitotta az utat a kezdetben szervezett keretek között érkező, majd később a spontán, tömeges számban megtelepülő románság előtt.⁹ Ily módon az Erdély központi területén fekvő régió etnikai arányai felborultak, az újkor hajnalán a román népelem pedig már számbeli fölénybe került.¹⁰

A figyelmes olvasóban mindezek után jogosan merülhet fel a kérdés: milyen adatokkal lehetséges e folyamatok ismeretanyagát még kiegészíteni? Habár a kérdéskört taglaló munkák interdiszciplináris jelleget mutató eredményei, aprólékos adatokkal alátámasztott megállapításai a népesedéstörténeti folyamatokat makroszinten eredményesen felvázolta, bizonyos forráscsoportok beható vizsgálatára mind ez ideig nem került sor. A szakemberek leginkább urbáriumok, dicajegyzékek, oklevelek, illetve elvéte országgyűlési folyamodványok adatait felhasználva igyekeztek egyes települések, olykor térségek etnikai arculatát meg-

⁷ MAKKAI László, *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*, (Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., 1942); MAKKAI László, *Szolnok-Doboka megye magyarsága*, Erdélyi Tudományos Füzetek 151 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1943); MAKKAI László, „Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása”, in *HITEL. Kolozsvár (1935–1944) II. Tanulmányok...*, 236–252.

⁸ MAKKAI, *Szolnok-Doboka megye magyarságának...*, 3.

⁹ JAKÓ, „Újkori román települések...”, 511.; MAKKAI, *Szolnok-Doboka megye magyarsága*, 10–14.; MAKKAI, „Észak-Erdély nemzetiségi...”, 245–249.; SZABÓ T., „A románok újabb kori...”, 311–314.

¹⁰ MAKKAI, „Észak-Erdély nemzetiségi...” 249–250.

rajzolni.¹¹ Ugyanakkor a felekezeti vizitációs jegyzőkönyvek beható vizsgálatával a kutatás mindmáig adós maradt,¹² kiváltképp az unitárius püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek tekintetében. Jelen rövid értekezés arra tesz kísérletet, hogy két kora újkori unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv adatait felhasználva bemutassa, milyen módszertan alkalmazásával, valamint mely esetekben lehetséges az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatainak beépítése a népesedéstörténeti kutatásokba. Alább egy esettanulmány formájában öt mezősi – részben szórvány jelleget mutató, részben többségi unitárius – községre vonatkozó adatokkal igyekszem bemutatni egyes mikrorégiók kora újkori etnikai arculatát, illetve az azokban végbement változást.

Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyvek

A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában őrzött püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1640-től datálhatók, 1789-ig szám szerint hat jegyzőkönyv készült.¹³ Habár e *canonica visitatiók* szerkezetüket és tartalmukat

¹¹ Ld. JAKÓ, „A románság megtelepülése...”, 139–141.; JAKÓ, „Újkori román települések...”, 508–571.; MAKKAI, *Szolnok-Doboka megye magyarságának...*, 36–149.; MAKKAI, *Szolnok-Doboka megye magyarsága*, 3.; MAKKAI, „Észak-Erdély nemzetiségi...”, 242–249.; SZABÓ T., „A románok újabb kori...”, 310–319. Vö. az ide vonatkozó román nyelvű szakirodalommal, amely mindenekelőtt narratív forrásokra alapozza megállapításait: Ioan BOLOVAN și Sorina Paula BOLOVAN, „Transilvania până la Primul Război Mondial (oportunități și/sau vulnerabilități demografice)”, in *Sașii și conțetățenii lor ardeleni: Studia in honorem dr. Thomas Nägler*, red. Ioan Marian ȚIPLIC și Konrad GUNDISCH (Alba Iulia: ALTIP, 2009), 413–419., kk. 416.; Costin FENEȘAN, *Izvoare de demografie istorică: Secolul al XVIII-lea Transilvania* (București: Direcția Generală a Arhivelor Statului din R. S. R., 1986), 17. A román szakmunkák magyar nyelven megjelent fordításaira, illetve az ide vonatkozó megállapításokra ld. Nicolae IORGA, *A nemzetek közötti gyűlölködés ellen: Románok és magyarok – Contra dușmăniei dintre nații: Români și Unguri*, ford. és az elősz. írta MAKKAI László és MISKOLCZY Ambrus, (Budapest: ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1992), 30.; Ștefan PASCU, *Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében*, ford. ANDRÁS János (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1984), 104–112., 137–140.

¹² Jakó – igen aprólékos tanulmányában – mindössze egy alkalommal hivatkozik felekezeti vizitációs adatokra, Makkai legfőképp a középkori népességmegoszlás vonatkozásában utal az 1332–37 között összeírt pápai tizedlajstromra, illetve elvétele református névkönyvek narratív jellegű közléseit építi be tanulmányába, Szabó T. Attila pedig szintén csupán egy helyen hoz közvetett adatot felekezeti megoszlásra. Ld. JAKÓ, „Újkori román települések...”, 528.; MAKKAI, „Észak-Erdély nemzetiségi...”, 237., 247.; SZABÓ T., „A románok újabb kori...”, 314.

¹³ MOLNÁR B. Lehel, „Scholae militantes: Ismeretlen epizód a tordai unitárius iskola történetéből”, *Keresztény Magvető* 112, 4. sz. (2006): 418–431, 418. Az 1789 előtt készült

tekintve olykor igen nagy eltérést mutatnak, illetve többségük mindössze részben fedi le az egykori unitárius egyházköröket, azonban forrásértékük megkérdőjelezhetetlen, sőt az egykorú egyéb forráscsoportokkal összevetve egyedülálló értékkel bírnak.¹⁴ Míg az általam vizsgált jegyzőkönyvek közül az első, a *Püspöki vizsgálati Jegyzőkönyv 1674 és 1684, 1685-ről. Őrizte szedte és bekötötte Benczédi Gergely*¹⁵ című egyfelől az Udvarhelyi Egyházkör, másfelől Aranyos, Maros és Kolozs-Doboka körök egyházközségeinek az állapotát méri fel, addig a másik, az *Almási Gergely Mihály Püspöki Vizitációs Jegyzőkönyve [Ab Anno 1692 die 29 Novembris Generalis Visitatoria usque anno 1725 29 Julij]*¹⁶ az összes egykori egyházközséget – szám szerint 135-öt – veszi számba.¹⁷ A korábbra keltezett jegyzőkönyv lapjain elsősorban az egyházkörök életét szabályozó határozatokat találhatunk,¹⁸ amelyek ugyan népesedéstörténeti adatokat mindössze elvétve, és implicit módon közölnek, mindazonáltal betekintést nyújtanak az egyházközségek mindennapi működésébe. Ezzel szemben az Almási Gergely Mihály (1654–1724)¹⁹ nevével fémjelzett jegyzékekben az ingó és ingatlan vagyon számba vételekor rendszerint név szerinti utalást találhatunk az adott község lakosaira, illetve néhol a felekezet létszámát is rögzítik az összeírók. Nélkülözhetetlen ugyanakkor hangsúlyozni, hogy ezen adatok is mindössze a község magyar la-

unitárius egyházlátogatási jegyzőkönyvekre ld. KELEMEN Lajos, „Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati jegyzőkönyveinkben 1789-ig”, *Keresztény Magvető* 54, 3–4. sz. (1922): 168–180, 169–170.

¹⁴ MOLNÁR B. Lehel, „Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyvek és néhány aranyosmenti unitárius egyházközség ezek tükrében”, *Keresztény Magvető* 112, 1. sz. (2006): 64–70, 65–66.

¹⁵ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, *Püspöki vizsgálati Jegyzőkönyv 1674 és 1684, 1685-ről. Őrizte szedte és bekötötte Benczédi Gergely*. A továbbiakban: MUEKvGyLt BG PVJ.

¹⁶ A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, *Almási Gergely Mihály Püspöki Vizitációs Jegyzőkönyve* (Ab Anno 1692 die 29 Novembris Generalis Visitatoria usque anno 1725 29 Julij). A továbbiakban: MUEKvGyLt AGM PVJ.

¹⁷ MOLNÁR B., „Scholae militantes: Ismeretlen epizód...”, 418.

¹⁸ Kelemen Lajos a Maros körüli esperesség 1684. évre vonatkozó végzéseit közli: KELEMEN Lajos, „A maroskörüli unitárius esperesség visitatori végzése 1684-ben”, *Keresztény Magvető* 36, 1. sz. (1901): 39–42.; KELEMEN Lajos, „A maroskörüli unitárius esperesség visitatori végzése 1684-ben”, *Keresztény Magvető* 36, 3. sz. (1901): 152–158.

¹⁹ Almási Gergely Mihály főiskolai tanárt az 1692. évi szabédi zsinat választotta az egyház püspökévé. A püspöki vizsgálat lefolytatásához már abban az évben nekilátott, mindemellett ugyanakkor az egyházi fegyelem megszilárdítását is szem előtt tartva, újra kiadta a Radeckzi Bálint nevéhez köthető, általa átdolgozott, illetve kibővített *Disciplina Ecclesiastica* című munkát. Bővebben ld. KEDEI Mózes, *Az Erdélyi Unitárius Egyház rövid története*, (Kolozsvár: Unitárius Egyház, 2002), 38–40.

kosságának egy töredékéről közölnek adatokat, illetve a román lakosság számarányára csupán egyéb források beemelésével tudunk következtetni.

Habár az Almási által összeállított jegyzőkönyv közel 32 évet ölel fel, az egyházközségek állapotát – néhány kivételtől eltekintve – mindössze egy alkalommal méri fel alaposan a visitorok, egyszóval a forrás nem alkalmas arra, hogy nyomon kövessük a község unitárius lakosságának gyarodását vagy elsoványodását. Mindazonáltal alkalmas arra, hogy egy adott időpontban meghatározzuk a magyar etnikum jelenlétét az adott községben. Mindezt összevetve a Benczédi által összeállított korábbi jegyzőkönyv adataival, egy cizellált képet kaphatunk a magyar – illetve Nagyernye és Szabéd esetében a székely – etnikum egy szegmensének a működéséről, továbbá mikroregionális különbségeket vagy sajátosságokat is számba vehetünk. Szem előtt tartva azt, hogy népesedéstörténeti szempontból célszerű folyamatokat megrajzolni, más források, illetve szakmunkákban közölt adatok beépítése is elengedhetetlen. Ezáltal ugyanakkor viszonylag széles időintervallumban leszünk képesek értelmezni a különböző népesedéstörténeti folyamatokat, illetve betekintést nyerhetünk az adott mikroközösségek működésébe, végül, de közel sem utolsósorban pedig árnyalt képet kaphatunk a közösségnek a románság térnyerése által kiváltott aktív vagy passzív népesedéstörténeti válaszmechanizmusáról.

Mely népesedéstörténeti stádiumokat nélkülözhetetlen feltüntetni a vizsgálat során? Mindenekelőtt szükséges az adott község nevének eredetét, illetve névváltozatait figyelembe venni, amely egyfelől jelzi, mely etnikum alapította a települést, illetve az idő előrehaladtával miként változott annak etnikai képe (ti. homogén maradt-e, vagy más etnikum beköltözésével is lehet-e számolni). Mindezek után érdemes megállapítani a község középkori etnikai jellegét. Ezt követően – amennyiben a korabeli források lehetővé teszik – célszerű a kora újkori háborús pusztítások embervesztését, illetve a román etnikum esetleges megjelenését tárgyalni. Végül elengedhetetlen későbbi, ugyanakkor akkurátus népszámlások adataival összevetni hipotézisünket, amelyek lehetővé teszik, hogy retrospektív módon értelmezzük az adott község etnikai összetételében bekövetkezett változást. Mindezen pontok – kiegészülve az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adataival – egy folyamatot adnak, amely ha nem is megkérdőjelezhetetlen, de viszonylag stabil támpontokkal szolgál arra nézve, hogy milyen népesedéstörténeti tendenciák érvényesültek a kora újkori Mezőség vonatkozásában.

Esettanulmány

Alább az öt mezősegi – ahogy fentebb is hangsúlyoztam, javarészt szórvány jelleget mutató község imént ismertett módszertan mentén történő bemutatásához a következő beosztást alkalmazom: míg *római számmal* a községeket, addig a község etnikai jellegére utaló adatokat – kronológiai sorrendben – *arab számmal* jelölöm.

I. Ernye/Nagyernye

1. Nevét feltehetően egy, a 11. században élő Erneyi nevű főúrról kapta, vagy a községet körülölelő források sokaságáról (*érnyés*, avagy forrásos).²⁰ Névváltozatai: Ernee (1332), Enece (1334), Ernec (1335), Ernye (1412), Herne (1420), Nag Erne (1453), Naghernew (1455), Naghernee (1464), Nagernee (1464), Nagy Ernye (1632).²¹

2. Középkori lakossága minden kétséget kizáróan magyar anyanyelvű volt, amelyre mindenekelőtt egy 1412. évi oklevél utal, amelyben Nagyernye mint székelyek lakta település szerepel.²²

3. Lakossága a kora újkorban is többségében magyar anyanyelvű lehetett. Mindezt bizonyítja, hogy a 17. század második felében az unitárius egyházközség mellett egy nagyobb lélekszámú református közösség alakult ki a községben.²³ Emellett a vizsgálati jegyzékben feltüntetett személynevek (Czirják Mihály, Dezső Tamás, Kerekes Tamás, Márton Dezső), illetve helynevek (Boda kút, Balás ér gátja, Csontos oldal, Nagy ér, Szász patak, Székely él), mind a korábbi jegyzőkönyvben található végzések azt támasztják alá, hogy a község magyar jel-

²⁰ LESTYÁN Ferenc, *Megszentelt kövek: A középkori erdélyi püspökség templomai*. I, (Kolozsvár: A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, 2000), 422.; ORBÁN Balázs, „Marosszék”, in ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása*, III–IV, 1–220 (Firenze–München: Bibliofilo Nyomda, 1981), 100.

²¹ SZABÓ M. Attila, *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*, I. A–O, (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2003), 400–401.

²² *Székely oklevéltár. 1219–1776*, kiadja BARABÁS Samu (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1934), 41–47. kk. 45–46.: „universis et singulis populis et siculis de dicta Ernye”.

²³ ORBÁN, „Marosszék”, 100–101.

leget mutatott még a kora újkor alkonyán is.²⁴ 1693-ban az unitárius hívek létszámát 33 főben²⁵ határozták meg.²⁶

4. Mindannak ellenére, hogy a 19. század derekára az unitárius közösség el-sorvadt,²⁷ a község lakosságának mindössze egyötöde (245 fő) vallotta magát román nemzetiségűnek, a magyar lakosság túlnyomó része pedig a református, illetve a katolikus felekezethez tartozott.²⁸

II. Kályán/Magyarkályán

1. Forrásainkban először 1326-ban jelentkezik, *Villa Kalyán* néven. Névváltozatai: Kalyan (1326), Kallyan (1353), Kalian (1397), Magyarkalyan (1468), Magyarkanlyan (1474).²⁹

2. Lakossága a középkorban valószínűsíthetően magyar nemzetiségű, Mak-kai ugyanakkor kiemeli, hogy már a 14. századtól számolnunk kell román telepese-kkel a vidéken.³⁰ A forrásokban 1457-től már feltűnik az „*utraque Kályán*” kifejezés, továbbá ekkor egészen ki a „Magyar” jelzői előtaggal a vizsgált település.³¹ A Suki-birtokhoz tartozó Oláhkályán lakóitól 1460-ban már megkövetelik a juhötvenedet.³²

3. A kora újkor folyamán – főként a jelentősebb hadi utakhoz való közelségéből adódóan – a község lakossága feltételezhetően megsínylette a sorozatos háborús csapásokat. Ennek ellenére az 1711. évi vizitációs jegyzékben még szá-

²⁴ MUEKvGyLt BG PVJ 37-38.; MUEKvGyLt AGM PVJ, 90-91.

²⁵ Módszertani szempontból felmerül a kérdés, hogy ez a szám vajon kizárólag a családfőket foglalta magában, avagy az összes hívőre kiterjedt. Ugyanis amennyiben mindössze a családfőket jeleníti meg, feltételezhető, hogy a felekezet létszáma közel az adott szám háromszorosa lehetett. Vö. MATKÓ László, „Az erdélyi unitáriusok 1766-os összeírása”, *Keresztény Magvető* 103, 1. sz. (1997): 39–48.

²⁶ MUEKvGyLt AGM PVJ, 91.

²⁷ 1850-ben a felekezeti arányok a következőképpen alakultak: 563 református, 404 római katolikus, 259 görögkatolikus és 27 izraelita. Ld. Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852–2011. Varga E. Árpád 2002-től kiegészített adatai, Erdélyi Magyar Adatbank, megnyitva 2019. március 26-án, <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=816>. A továbbiakban: EMA, 1852–2011.

²⁸ EMA, 1852–2011, <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=816>; <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=etnikai&id=816>

²⁹ SZABÓ M., *Erdély, Bánság...* I, 204–205.

³⁰ MAKKAJ, „Észak-Erdély nemzetiségi...”, 243–244.

³¹ LESTYÁN Ferenc, *Megszentelt kövek: A középkori erdélyi püspökség templomai. II.* (Kolozsvár: A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, 2000), 220.

³² VARGA, „Az erdélyi Mezőség...”, 15.

mos magyar személynévvel találkozhatunk (Béres János, Gergely István, Kaljáni Mihály, Székely György). Az unitárius felekezet ez évben 9 főt számlált.³³

4. A község etnikai képe ugyanakkor idővel átalakul: a magyar lakosság létszáma zsugorodik, míg a románságnak az összlakossághoz viszonyított számaránya folyamatos növekedést mutat. Már az 1766. évi felekezeti összeírásban sem szerepel Magyarkályánban unitárius, egyszóval az unitárius lakosság vagy beolvadt a román lakosságba, vagy elhagyta a községet. Az 1850. évi birodalmi összeírás alkalmával³⁴ a lakosság már kevesebb mint egytizede vallja magát magyar nemzetiségűnek (48 fő).³⁵

III. Kide

1. Névváltozatai: Kyde (1332), Kydeu (1333), Kydee (1406), Kÿde (1435), Kide (1620), Kigye (1808).³⁶

2. Makkai adatai szerint a Borsa-völgyi települések, így Kide is már a 14. században egyházas hely volt. Mindemellett hozzátette, hogy 1461-ben az ötveneszedők egyetlen faluban sem találtak románokat.³⁷

3. Mint völgyben megbúvó kicsiny község, feltételezhetően nem sínylette meg jelentősen a kora újkori pusztításokat. Ennek ellenére 1695-ből a községben Fejérről odaszállított máramarosi jobbágyokról szóló adatokat találunk,³⁸ számarányuk a magyar lakossághoz képest valószínűleg elenyésző lehetett. A püspöki vizitáció alkalmával (1725. július 29.) az összeírók számos magyar személynévet (Illyés István, Máté Imre, Nagy Zsigmond, Sárközi Márton), illetve helynevet és tereptárgynevet (Beke híd, Dézsi út, Újfalu) jegyeznek fel.³⁹ A 18. század folyamán román fatemplom épül a faluban, amely a román jobbágyság állandó megtelepedését valószínűsíti.⁴⁰

³³ MUEKvGyLt AGM PVJ, 123–124.

³⁴ 1850-ben a felekezeti arányok a következőképpen alakultak: 717 ortodox, 47 református, 3 római katolikus. Ld. EMA, 1852–2011, <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=5412>

³⁵ EMA, 1852–2011, <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=etnikai&id=5411>

³⁶ SZABÓ M., *Erdély, Bánság...* I, 252.

³⁷ MAKKAI, „Észak-Erdély nemzetiségi...”, 241.

³⁸ JAKÓ, „Újkori román települések...”, 537–538.

³⁹ MUEKvGyLt AGM PVJ, 167.

⁴⁰ KECSKÉS Péter, „Borsavölgyi társadalomtudományi kutatások”, *Honismeret* 17, 1. sz. (1989): 19–21, 21.

4. Az 1766. évi generalis visitatio alkalmával az összeírók 70 főben határozzák meg a felekezet létszámát.⁴¹ Annak ellenére, hogy a környező községek esetében a román térfoglalás idővel gyorsuló ütemet vett fel, 1850-ben⁴² Kide 718 lakosából 543, 1910-ben 796 lakosából pedig 607 vallotta magát magyar nemzetiségűnek.⁴³

IV. Szabéd

1. Névváltozatai: Zabeyd (1451), Zabed (1453), Zabeed (1496), Zabedh (1567), Szabéd (1603).⁴⁴

2. Orbán Balázs szerint egykoron Szabéd valahol a Nyárad mentén helyezkedett el, ahonnan lakói a Mezőség irányába vándoroltak, arra a helyre, ahol napjainkban Bazéd fekszik. Az újonnan megtelepedett lakosság azonban – a Mezőséget átszelő útvonal közelségéből adódó szüntelen fenyegetettség folytán – kis idő múltán elvándorolt, és a ma is ismert helyen telepedett le.⁴⁵

3. A 17. század folyamán Bazédról származó székely népesség települ át Szabédra,⁴⁶ akik magukkal hozzák unitárius templomuk harangját is, amelyen a következő felirat található: *In laudem Deo A.D. 1622; Hanc campanam renovari cvraverunt Bozedienses primarii Stephanus Kováts, Georg. Boár, Joan. Tavas, Lauren. Kolto, Gregor. Dályai Edilis.*⁴⁷ Az 1693. évi generalis visitatio alkalmával az összeírók magyar személyneveket (Gábor Menyhért, Gál Péter, Kováts Máté, Székely Mihály) tüntettek fel a határleírásokban, ahogy a helynevek (Hidegággy, Kerülő, Mogyorós erdő) is a község magyar jellegét igazolják.⁴⁸

⁴¹ MATKÓ, „Az erdélyi unitáriusok...”, 42.

⁴² 1850-ben a felekezeti arányok a következőképpen alakultak: 353 református, 171 görögkatolikus, 154 római katolikus, 40 unitárius. Ld. EMA, 1852–2011, <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=5857>

⁴³ EMA, 1852–2011, <http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=5857>

⁴⁴ SZABÓ M. Attila, *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*. II. P–Z, (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2003), 859.

⁴⁵ ORBÁN, „Marosszék”, 197.

⁴⁶ Az áttelepülés – mind az 1684. évi püspöki vizitáció tanúbizonysága, mind Kelemen Lajos meglátása szerint – a 17. század utolsó éveiben vette kezdetét. Egy 1724-ben kelt oklevél Bazédot, mint egykoron magyarok lakta községet említi. Ld. bőv. MUEKvGyLt BG PVJ, 37.; KELEMEN, „A maroskőri unitárius esperesség...”, 42. Orbán Balázs ugyanakkor hangsúlyozza, nem volt kirívó eset, hogy a székelység a románság térfoglalására válaszképpen egy adott községbe igyekezett tömörülni. Ld. bőv. ORBÁN, „Marosszék”, 197.

⁴⁷ ORBÁN, „Marosszék”, 197.

⁴⁸ MUEKvGyLt AGM PVJ, 92-93.

4. Az 1766. évi egyházlátogatás alkalmával a visitorok 400 unitárius hívet írtak össze, amely – feltehetően – a község lakosságának számottevő részét képezte.⁴⁹ Erre enged következtetni az 1850. évi birodalmi népszámlálás,⁵⁰ amely szerint Szabéd 766 lakosából 642 az unitárius felekezethez tartozott. A román etnikum számaránya ekkor a község lakosságának mindössze 6 százalékát tette ki, 1910-ben pedig már az 1 százalékát sem érte el.⁵¹

V. Szovát/Magyarszovát

1. A község feltételezhetően egy *Szovát* nevű várjobbágyról kapta nevét.⁵² Névváltozatai: Zovath (1213), Zuath (1213), Zovach (1213), Zuat (1213), Zooath (1311), Zovath (1332, 1335), Zuach (1332, 1335), Zoat (1334), Zowath (1347).⁵³

2. Első okleveles említések a kolozsvári várispánsághoz tartozott, 1332-ben papja, István, a pápai tizedjegyzék tanúsága szerint 40 új banálissal tartozott.⁵⁴

3. Az 1703. évi vizitációs jegyzék tanúsága szerint az újkor küszöbén is elsősorban magyar nemzetiségűek lakták a települést. A számos magyar személynév mellett (Hentes Istvánné, Jakabhegyi Ádám, Nádudvari Péter) ugyanis a határnevek szintén (Függő, Sóós patak) a község magyar jellegét igazolják. Ugyanakkor a románság jelenléte is valószínűsíthető a községben: a határleírás alkalmával a visitorok a Suki családdhoz tartozó jószágokat is feltüntetnek, amelyekre – ahogy Kályán esetében is láthattuk – a főúri család előszeretettel költöztetett román jobbágyokat.⁵⁵

4. Magyarszovát lakossága már a kora újkor előző századaiban is megsínylerte a török, tatár, illetve román betöréseket, 1711 körül azonban nem az idegen csapatok bosszúja, hanem a pestis pusztította az addigra megtizedelt népességet. Szabó T. Attila adatai alapján Alsószováton 229, Szováton⁵⁶ pedig 144 fő esett ál-

⁴⁹ MATKÓ, „Az erdélyi unitáriusok...”, 46.

⁵⁰ 1850-ben a felekezeti arányok a következőképpen alakultak: 642 unitárius, 54 református, 47 görögkatolikus, 23 római katolikus. Ld. EMA, 1852–2011, <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=742>

⁵¹ EMA, 1852–2011, <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=742>; <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=etnikai&id=742>

⁵² VARGA, „Az erdélyi Mezőség...”, 11.

⁵³ SZABÓ M., *Erdély, Bánság...* II. 960–961.

⁵⁴ LESTYÁN, *Megszentelt kövek*. II. 225–226.

⁵⁵ MUEKvGyLt AGM PVJ, 121–122.

⁵⁶ Nem egyértelmű, azonban feltételezhető, hogy Szabó T. Attila a Szovát helységnév alatt Felsőszovátra utalt. A két község 1905-ben egyesült Magyarszovát néven.

dozatul a járványnak.⁵⁷ Az 1766. évi unitárius püspöki vizitáció alkalmával az összeírók 215 főben határozzák meg a felekezet létszámát.⁵⁸ A jelentős demográfiai válságok ellenére is mind Alsó-, mind Felsőszováton a magyarságnak sikerült megőriznie létszámbeli fölényét:⁵⁹ az 1850. évi birodalmi összeírás alkalmával⁶⁰ Magyarorszávat lakosságának jócskán a fele, 1910-ben pedig már közel kétharmada vallotta magát magyar nemzetiségűnek.⁶¹

Összegzés

Áttekintve a községek etnikai képében végbement átalakulást, illetve kiegészítve azt a püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek adataival, különböző mintázatok, egymástól merőben eltérő népesedéstörténeti folyamatok, valamint válaszmechanizmusok rajzolódnak ki. Nagyernye, illetve Szabéd esetében a székely népesség tömörülése figyelhető meg, válaszul a román etnikum térfoglalására. Kide – hangsúlyozom, kizárólag e vizsgálat során – egy köztes variációt képvisel, ugyanis, ahogy láthattuk, a románság állandó megtelepedése vitathatatlan, mégis, a következő századokban a román etnikum számaránya permanens csökkenést mutat, míg a magyarság számottevő része helyben marad. Hasonló folyamatok jellemzik Magyarorszávat népesedéstörténeti viszonyait, ugyanakkor itt a román etnikum számaránya mindmáig viszonylag magas. Magyarkályán esetében valószínűsíthetően már a középkor folyamán megjelent a román etnikum, amely később számban meghaladva az eredeti lakosságát, végül a község egyeduralkodó ura lett.

A száraz tények felsorolásán túl ugyanakkor érdemes párhuzamot vonni az egyes községek népesedéstörténeti folyamatai közt, szem előtt tartva az adott mikrorégió etnikai környezetét, illetve az urbanizáció előrehaladtával a jelentősebb városok népességszívó hatását. Habár kétségtelen, hogy Kolozsvár mint Erdély kulturális felleget napjainkig őrzi magyar szellemét, a város és a kör-

⁵⁷ SZABÓ T., „A románok újabb kori...”, 314.

⁵⁸ MATKÓ, „Az erdélyi unitáriusok...”, 42.

⁵⁹ KÉNOSI TŐZSÉR János és UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története*, II., ford. MÁRKOS Albert (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2009), 280.

⁶⁰ 1850-ben a felekezeti arányok a következőképpen alakultak (Alsó- és Felsőszovátot egybe számolva): 408 unitárius, 378 református, 304 ortodox, 261 görögkatolikus, 15 római katolikus, 8 izraelita. Ld. EMA, 1852–2011, <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=5801>.

⁶¹ EMA, 1852–2011, <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=etnikai&id=5800>.

nyező települések etnikai arculata a kora újkortól kezdődően szüntelen változást élt át, amely mindenekelőtt a románság megtelepedésének kedvezett. Emellett népességelszívó hatása is meghatározó, amely mind Kide, mind Magyarorszávat esetében kimutatható. Ezzel szemben Marosvásárhely – habár számbelileg még meg sem közelíti Kolozsvár lakosságát – közelsége egy olyan etnikai és egyben kulturális környezetet biztosított a környező települések magyar lakosainak, hogy azok nem az elvándorlás, hanem a helyben maradás mellett döntöttek.

Mindemellett természetesen számos más tényező is szerepet játszik a népesedéstörténeti folyamatok alakulásában, ugyanakkor a magyar etnikum egy meghatározott szegmensének a működésén keresztül félrevezető messzemenő megállapításokat tenni. Mindazonáltal más felekezetek vizsgálati jegyzőkönyveinek feldolgozásával már árnyalt képet kaphatunk a magyar etnikum népesedéstörténeti viszonyairól, amely egyebek mellett lehetővé teszi azt, hogy ne csak regionális szinten, hanem *„keletközépeurópai (sic!) távlatokba állítva [vizsgáljuk] ennek az általános folyamatnak Magyarországon is megfigyelhető sajátos mozzanatait.*⁶²

⁶² JAKÓ, „Újkori román települések...”, 510.